

BABITS MIHÁLY „ISKOLAI FÜZETE”

Babits Mihály „iskolai füzete” a költő halála után került be – igaz, nagyon szolidan – az irodalmi köztudatba. Illyés Gyula Babits *Hátrahagyott versei* bevezetésében említi: a kötet B csoportjában levő műveket „abban a kockásfedelű iskolai füzetben leltük, amelybe a költő a »Jónás könyvé«-t írta, s amelynek fedelén az 1937-es évszám olvasható”.¹ A „kockás” fedőlap azóta elveszett; így immár az 1937-es évszám sem olvasható a füzetben; amelybe a költő – látni fogjuk –, Jónás könyvének csupán a kezdetét írta be.² Illyés után egyedül Basch Lóránt tesz említést *A Balázsoldás története* című emlékezésében a füzetéről, felismervén, hogy az *diárium* benyomását kelti.³ S noha Bascht az Illyés közölte 1937-es évszám arra a feltételezésre ösztönözte, hogy a füzetben szereplő 1936-os verseket a költő utólag másolta be, módunk lesz belátni, hogy „verses diáriuma” csaknem kivétel nélkül bizonyosan közvetlen bejegyzések révén vezet – ha megszakításokkal is – 1936-tól 1939 elejéig.

*

Az első bejegyzések még nem évszámhoz, csupán bizonyos körülhatárolható lelkiállapothoz köthetők. Ez pedig valamiképpen a *termés begyűjtésének* és a *számvetésnek* az állapota. Első füzetbeli írásai erre utaló aforizmák. „Ideje van a halászatnak, és megvan az ideje a hálószerítésnek” – olvassuk a nyilvánvalóan a bibliai *A Prédikátor könyve* harmadik részére utaló, ám mégsem onnan vett megállapítást. Majd pedig ezt: „Csak gyümölcscsel megrakott fára dobálnak köveket.” Amely már a megkövezetés képzetével egyszerre fejezi ki az üldöztetést, a megaláztatást, a pusztulást, s a költő *termő voltát*, amely egyetlen vigasza. S ez utóbbival a füzetbeli első töredéke is külön árnyalást nyerhet.

Vörösréz tartott
 ón lanyhuló
 ólom jól tartott
 Horgany nyugodt

Az enigmatikus négy sor (Babits szerette a rébuszt; ismeretes *Rejtvények* című kis versfüzére) a *bronz* összetevőit rejti. És e számvetéshangulatban feltehető, hogy felötölhetett benne az *Exegi monumentum aere perennius*, az ércnél maradandóbb, ronthatatlan mű horatiusi gondolata. És lévén szó begyűjtésről, számvetésről, lélektanilag megalapozottnak tekinthető, hogy Babits egy sornyi töredékkel, a „Zöld jég és fehér köd...”-del, szintén e füzetbe kerülő, egy évvel későbbi számvetés-verse, az *Indulás az öregkorba* egy motívumát vetíti előre. Lelkében már megfoghatott az egyirányú, visszafordíthatatlan „sarkutazás” tragikus érzése.

¹ Babits Mihály *hátrahagyott versei*. Bp. 1941. 5.

² A füzet lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, Fond III/2303. A hivatkozott vagy idézett művek füzetbeli foliószámát illetően a megjelenés előtt álló Babits Mihály kéziratának katalógusához utaljuk az olvasót. Azok az idézetek, művek, variánsok, amelyekhez korábbi közlőhelyet nem adunk, e dolgozatban jelennek meg első ízben.

³ Látóhatár, 1965. 938–941. A füzetéről: 938–939.

A számvetés során igazságtalanságokra, megaláztatásokra, a szellem emberének félrelökésére utal aforizmája – „A város legbutább embere mutathatja meg az iskolába vezető utat” –, és két töredéke; „S más ilyzerű bátor / újonc literátor . . .”, valamint az összegyűjtött verseiből ismert „Mint a gróf, ki inasát . . .” kezdetű.⁴ Majd egy metrumpróba – Bizanci birodalom –, s utána az első datálható töredék:

U - | U - | U U -

Esik-e az eső
Abessziniában?

Amit csakis Etiópia olasz annexiója válthatott ki belőle; nem keletkezhetett az esemény, vagyis 1936. május 9. előtt.⁵

Majd e töredék után újabb – ezúttal nagyon is jelentéssel – metrumpróba következik:

U - U - U - U U -
Hidegre égetem magamat

Mintha ezt a sarkított ellentétet kifejező metaforát továbbfejlesztve, a *Sarkutazás* és az *Indulás az öregkorba* ikerversét készítené elő a következő, remekművű, füzeti töredék:

A gleccserek kékesfehéren
csillognak a délszaki tenger
mély fekete vizében.
Magány, határtalan magány.
Alattunk mélyen az örök jég.⁶

Ezt követi egy aforizma részlete után a *Restség dicséreti*.⁷ Fogalmazványának érdekessége nem a végső szövegtől való kisebb-nagyobb eltérésekből ered, hanem abból, ami a füzeti kéziratból még eleve hiányzik. Az elmúlás érzetével terhes záróstrófa. Csak a következő prózatöredék sejtet annyit, hogy valami veszésre áll:

mint kártyában volna egy *patience*
mely nem akar kijönni semmikép.

Milyen jól indult!

Ami a *Restség dicséreti* végső változatában ott van tragikusan – a menekülő idő, a zsugorodó élet –, az kap megannyi árnyalással *A meglódult naptárban* – Rába György felismerése szerint –

⁴ *Babits Mihály összegyűjtött versei* (A továbbiakban: ÖV), sajtó alá rend.: BELIA György, Bp. 1977. 632.

⁵ A hazai italomán értelmiség több-kevesebb illúzióval viseltetett Mussolini Olaszországa iránt. Kiolvasható ez Kosztolányinak a *Giovinezzát* – igaz, egészen átpoetizálva idéző – versoraiból (Útirajzok-Bologna); Fenyő Miksának az Etiópia elfoglalását kulturális érdekű érvekkel „igazoló” hírlapi cikkéből; és – bár ennek inkább udvariassági gesztus-értéke volt – Babits 1940-ben adott, a San Remo-díjat méltató nyilatkozatából, OSZK, Fond III/1863/10–13. Az etióp „kaland” pedig egyik fejezetcíme lett Karinthy regényének; az *Utazás a koponyám körül*-nek (*Addisz Abbeba*).

⁶ Vö. ÖV. 632. Ott tévesen a „mély fekete” egybeírva.

⁷ Megírásának ideje: 1936. nyár. Ugyanez év októberében Babits megjelenteti a *Nyugatban* (240–241.) Fogalmazványa tehát még 1936 nyarán került a füzetbe, nem pedig, mint Basch véli az 1936-os versekről, utólagos bejegyzésként. – Az aforizma egészét l. *Babits Mihály revüje* (a továbbiakban: *Revü*) stílus c. részeként. Az alábbi, „mint kártyában volna . . .” kezdetű prózatöredék a *Revü* Napló c. részében – Megjelent: *Babits Mihály revüje, Színházi Élet*, 1937. 9. Február 21–27. 6–7. Újra: Babits: *Önéletrajzok és interjúk*, szerk. GÁL István és TÉGLÁS János, Bp. 1980. 84–89.

alvilági, purgatóriumi szimbolikát, annak dantei értelmében.⁸ Több strófája tűnik fel Babits füzetlapjain, ha még nem is végső letisztultságukban. Ám négy sor a versfűzér második darabjához, *A kitámasztott esernyő*höz külön figyelmet érdemel:

... ahogy magáról az esőt lerázza,
mint keresztvizet egy dacos pogány,
kinek nem csillapul parázna láza,
bár a megváltás cseppje homlokán ...

Csakhogy ez a káprázatos négy sor nem került, *nem kerülhetett* Babits versébe.⁹ Az életerős pogány dac e szimbolikájának nem lehetett helye abban a versben, ahol még a táj is oly tragikussá lesz, mint *A kitámasztott esernyő* záróstrófájában, amely a füzetben együvé kerül a következő tagvers, *A reszketők felekezete* első két szakaszával, hogy végül Pomóna tánca utolsó két strófájának – a végső változatnál sokkal közvetlenebbül fogalmazott – üzenetével záruljanak a füzetben *A meglódult naptár* fogalmazványrészletei.

... érik a szőlő. Oly hamar cseréli
fogásait nagy asztalán a nyár.
Ki tudja, hányszor fogom még megérni
hogy étrendjével így végigkinál?

Mint írigy gazda, kapkodja a tálat
s én sóhajtvá nézek utána már.
Gyomrom nehéz bár, étvágyam kifáradt,
mégis maradj még kissé, drága Tál!

*

Babits 1936 nyarán félretehette füzetét. A következő bejegyzett vers, az *Indulás az öregkorba*, 1937 májusában született. A mű több áthúzott részének olvasása nem visz közelebb az amúgy is egyértelmű költői mondandóhoz, az utolsó útszakaszra történő felkészülés megérezkítéséhez, „csupán” a mű tökéletesedésének folyamatát mutatja. A dátum azonban lényeges. A napló (a hagyományos is) többnyire válságtermék. S oka volt a költőnek arra, hogy 1937 tavaszán folytassa verses „diáriumát”.

Több éves légzési panaszának krónikussá válása során 1937 áprilisában gégeszűkületet, majd ennek okaként daganatot állapítottak meg nála az orvosok.¹⁰ Újabb orvosi konzultációk közepette április 27-én vagy 28-án lakásán fogadta Schütz Antalt, a dogmatika professzorát. Babits meggyónt neki.¹¹ Másnap felkereste Korányi Sándor professzort, az ország legnagyobb orvos-tekintélyét. Ettől kezdve egyre inkább hajlott rá, hogy vállalkozik a műtétre. Mindez annyira kimerítette, hogy 1937. május 8-án beköltözött a margitszigeti Nagyszállóba, és ott lakott június 3-ig.¹² Hihetően az *Indulás az öregkorba* még nem margitszigeti vers, hanem talán a Korányi-vizit és a Nagyszállóba történt beköltözése között készült. (A szigeti versekben az otthon rendszeresen használt fekete tintát többnyire kékre cserélte, bizonyos töltőtollal jegyezgetett a szabadban, vagy a szállóban a szobájától távol, s láthatjuk majd, hogy a margitszigeti hangulatváltás írásaiban nyomon kísérhető.) Ám a vers tükrözi azt a lélekál-

⁸RÁBA György, *Babits Mihály*. Bp. 1983. 304.

⁹Belia György önálló töredékként vette fel. *ÖV*. 632.

¹⁰A betegség alakulásáról: BASCH Lóránt, *A halál pitvarában*, Je 1962. 2. 90–99. A gégeszűkületéről: 94. Újabbban: *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*, sajtó alá rend. bev. BELIA György, I. köt. Bp. 1980. Belia bevezetése, 5–17. A hivatkozott rész: 8.

¹¹BASCH, i. m. 96. *Beszélgetőfüzetei*: I. 9. (Belia a bevezetőben április 27-re, Basch 28-ra teszi a látogatás idejét.)

¹²*Beszélgetőfüzetei*, I. 9.

lapot, amelyben költője elhagyhatta otthonát. „Az én utamnak egy esélye / és biztos vége a halál.” S az ezt – igaz, nem közvetlenül – követő, feketetintás töredékek közül is kettő, mintha csak az *Ősz és tavasz között* kietlen szövege hangulatát idézné.

felettem.
A szőlőhegyen álltam
s a hideg fűrtöt ettem.

*

Eszembe jut egy sáros szőlőtő

S a kettő között:

Lehet-e élni evvel a szeszélyes
érzékenységgel, evvel a bolond
reszketésséggel ebben a veszélyes
világban . . . — — — ?^{1 3}

A fűzet e helyén valóban szó lehet esetleg utólagos bejegyzésekről. Igaz, a két szőlővel kapcsolatos töredék közül az első mindenképpen őszi emléket hoz, de a második is inkább lehet őszi, mint tavaszi emlék. Mégis elképzelhető, hogy 1937. március végi szekszárdi útján bukkanak fel ezek az emlékezetében, mikor is súlyosbodó betegségének tudata vitte haza szülővárosába, ahol elbúcsúzott kedves családi szövegeiktől.¹⁴ A következő, *Nem lovon, nem is úri bricskán* kezdetű versről pedig Basch Lóránt határozottan állítja, hogy azt öccséhez 1936 tavaszán írta, és így utólag másolhatta be valóban a fűzetbe.¹⁵ Lehet, hogy ezt is szekszárdi útja juttatta az eszébe. Ám ezután nyomon követhetők Babits margitszigeti versei, töredékei, feljegyzései, különös „őszikéi”.

*

Már az *Indulás az öregkorba* befejezése alatt „gyanús” az aláírt két töredék, nemcsak a fekete tintától elütő kék szín miatt, hanem az első hangulata okán is.

Azt mondják, vannak husevő virágok.
Én ismerek egy husevő virágot . . .

Majd az öccséhez írt vers után, kicsit filmszerűen, megindulnak a feltehetően már margitszigeti képek. Mindjárt a kezdetben egy szállodainak tűnő pillanatfelvétellel:

Ez a finom pap aki itt ül
gombos, galléros, elegáns
reverendában, s arca jelzi
hogy ő nyugodt, nem éri gáncs

S alatta a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* egy mondatának – „Magyar vagyok és úr, mint akárki.” (Nyugat, 1919. 928.) – variációja, alighanem az *Ezüstkorba* tervezett újraközlés kapcsán:

Úr vagyok mint akárki. Ez az ország
enyém úgy mint akárkié.

¹³ Az utóbbi töredék: *ÖV.* 632.

¹⁴ Vö. ILLYÉS Gyula, *Az ismeretlen*. in *Babits-emlékkönyv*, Bp. 1941. 191–192. és Basch, *A halál pitvarában*, in *i. m.* 93–94.

¹⁵ A vers: *ÖV.* 648. Vö. BASCH, *A Balázsolás története*, in *i. m.* 939.

Majd egy, a *Revűben* megjelent elmélkedéséből, az *Érzelmi hallucinációból* vett gondolat, „Érzelmi hallucináció (a képzelt őszinteség)” és az ugyanott közreadott *Aforizma* következik egy szónyi változtatással: „A mágnes vonzza a rokon fémet, s asztalon hagyja a papírszeletet – pedig az könnyebb.” Ezután egy lelki fénykép az immár bizonyára új környezetben még fel nem engedő ember riadalmáról:

Én nem tudom, mi ok miatt
de szívem egyre
riog, riad . . .

S az első természeti kép:

Az alkony fagyos ollajával
lenyirta sörényét a napnak,
arany-sörényét – most kopasz,
símafejű . . .

Majd egy feljegyzés után egy tájképtöredék:

tunyán
egy hosszú uszály uszott a Dunán

Felette Török Sophie írásával: „Margitsziget 937.”

És játszibbakká válnak Babits töredékei, jelezvén, hogy a lélek mégiscsak kezd felengedni valamelyest. Már az „uszályos” töredék is ezt sejteti. És még néhány, egyelőre zavartalanul:

–U–U puritán
–U–U irigyen néz
valami kis pár után

*

elmereng egy álmon, ah!
–U–U–U–U
–U–U almanach . . .

Ebben a kettőben a *Revűben* közölt *Verstöredéket* kísérelte meg variálni. Vagy a *Revű* korábbi töredékeit másolhatta ide? Majd ezek következnek:

. . . éjfényű és hajnalsötét

*

. . . mindenféle kagyló,
békateknő, csigahéj . . .

*

a mellén egy
óriás
brilliáns

*

bús fülében trombitáik
hangja ott csengett sokáig

*

Már Basch Lóránt észrevette a margitszigeti bejegyzések közül a *Balázsolást* mintegy előkészítő vallási jellegűeket.¹⁶ Valóban, ezek, ha a játszi töredékeket nem is szorítják ki egészen, de jobbra felváltják őket. „Illum oportet crescere, me autem minui.” – (Annak növekednie kell, nekem pedig alább szállanom.) – Idézi a János-evangéliumból Keresztelő János Krisztusra utaló szavait Babits. (III. 30.) Azután Jansenist: „Vel negando tollere, vel clamando superare.” – (Vagy tagadva félretenni, vagy könyörögve megoldani.) Ez már az imát, a könyörgést készíti elő. Majd Augustinust: „Otium sanctum quaerit caritas veritatis, negotium justum suscipit necessitas caritatis.” – (A szent nyugalmat keresi az igazság szeretete, az igazságos ügyet magára vállalja a szeretet kötelezettsége.) És Izsaiást: „a béke az igazság műve. (. . .) XXXII. 17.” Remete szt. Antaltól pedig a következőt: „Ha az ember észreveszi hogy imádkozott: az imádság nem tökéletes.” Hogy Augustinusszal záruljanak ezek a citátumok: „Et plerumque cum tibi videris odisse inimicum, fratrem odisti et nescis.” – (Többnyire mikor azt hiszed magadról, hogy gyűlölöd az ellenségedet, a testvéredet gyűlölöd és nem is tudsz róla.) De saját aforizmái és töredékei is részben előkészítik a nagy mű érzelemvilágát. Egyik gondlattöredéke, ha nem is szó szerint, de *fogalmiságában, jelentésében* akár Pázmánytól is származhatna: „. . . akinek zsebkendőjében takony és könny keveredik. . .” Majd alább:

(. . . hogy milyen nyomorult az ember . . .)
alig tudom, személy-e igazán
és valaki-e mint az istenek? . . .

A kettő között pedig ilyen rezignált sorok:

Üljünk el hát rossz szívünkkel
s egy-két szomorú hívünkkel . . .¹⁷

Sőt, még bizodalomban is feleslegesség-érzetének ad hangot: „. . . mert jönnek utánam erős, de hidegfejű és cselekedni tudó fiatal magyarok . . .” – Mindezek után szaggatottan, többszöri nekilendüléssel kezdetét veszi a *Balázsolás*.

*

A műről – amelynek füzetbeli kéziratrészelei a Margitszigeten keletkeztek – a legtöbbet Németh G. Béla mondta el.¹⁸ Ő beszél a versbeli egyetlen gondolatfolyamat négyes tagolásáról,¹⁹ melyből a füzetbe az első, vagyis a gyerekkori Balázs-áldás emlékét leíró rész, a második, a felnőtt hűtlenségeről szóló meditáció, s a harmadik, a fenyegető műtét leírásának fogalmazványai kerültek.

Az első rész fogalmazványkísérletei mutatják, hogy milyen küzdelmet jelentett Babits számára a gyerekkor megszépítő messzeségéből úgy idézni fel a Balázs-áldás fogadását, hogy az emlék semmiképpen ne legyen romantikus. Mintha csak Németh G. Béla megállapításának igazát látnánk – és nem is csak a gyerekkor képeit tekintve – a keletkező műben: „A Balázsolás olyan romantikaellenes költő szerkezete, aki valójában mélyen vonzódik a romantikához, de értelmi fegyelmével meditálással súlyosítja, humor és elégia közé kényszeríti a romantikus elvagyódású, meneküléssel kecsgetető hangulati

¹⁶ BASCH, *i. m.* Uo.

¹⁷ *ÖV.* 633. A „hívünkkel” helyett ott tévesen másodszor is: „szívünkkel”.

¹⁸ NÉMETH G. Béla, *A szenvedés verse*. It 1975. 375–394.

¹⁹ NÉMETH, *i. m.* 381.

életképet, a vibráló eszmeváltású, a gondolati rendezetlenséget megtűrő, s a verista ízű, az értelmezést mellőző vizionárius megfeleltetést egyaránt.”²⁰

Az első hét áthúzott sorban és azok egy részének további, ugyancsak törölt variánsában nyoma is alig van a beleérzés és a távolságtartás ellentétéből fakadó végső szövegbeli ironiának. A gyermekkor idézésének képei közül talán egyedül az „Özike-hasonlat” sejtet valami ilyesmit, kivált, mikorra már a másik áthúzott variáns-részletben „ijedt özike” lett belőle.

A másodszorra megkísérelt verskezdetet egészében már nem húzta át a költő, csupán két sorát. Ám éppen ezekben már ott van a végső változatban is csaknem így szereplő humoros-ironikus alliteráció az öreg papot illetően: „deákul dűnnyögött”. Aminek aztán kicsit élet veszi avval, hogy alább a két alliteráló szót egy harmadikkal elváltasztja:

Az öreg pap rámhajolt, téged szólított
agg naptár és kegyes szokás
szerint nevemben s deák szókat dűnnyögött

Itt pedig a jelzőhalmazással, – öreg pap, agg naptár, kegyes szokás – már-már el is túlozza a tárgytól való távolságtartását. (Az agg naptár nem is maradt a versben.) Ezután a költő újabb – utóbb áthúzott – változatban variálja és viszi valamivel tovább az előbbieket, majd újakezdi versét.

Szépen könyörgök, segits rajtam, szent Balázs!

Gyermekkoromban két fehér
gyertyát tettek keresztbe gyenge nyakamon

S úgy néztem a két láng közül
a vén papra, mint ijedt őz két ág közül.

Fölöttem oltárrengeteg.

A pap rámhajolt és deákul dűnnyögött:

hozzád imádkozott, Balázs!

S te hallgattál rá s megmentetted gyermeki
életem a fojtogató

torokgyiktól és a veszedelmes mandolák
lobjaitól hogy fölönvén

félszáz évet megéljek háládatlanul
nem is gondolva tereád.

Óh ne bánd csúf gondatlanságom, védj ma is,
segits, Sebasta püspöke!

Látható, hogy e variánsrészlet tartalmazza a végleges vers első részének csaknem minden gondolati elemét. Egy távolító, ironikus megjegyzés hiánya azonban feltűnő. Az, amely a „diákul dűnnyögve” szókapcsolathoz járul majd, hogy annak játshi ironiáját fokozza: „amit sem én s ő se jól értett”. Ám az is látható, hogy a fűzetbeli első résznek még több köze van a romantikához, mint a görög tragédiák ama sorshelyzetéhez, amit Rába György a vers végleges szövege kapcsán méltán említ.²¹ Még egy igazán nem ideillő önrímet is megkísért a „közül”-lel; s lényegében csak e rész utolsó hét sora kerül a végső változat emelkedett szintjére.

Ám a költő nem áll meg a verset tagoló segélykiáltások elejénél, hanem belekezd a mű második részébe, abba, amelyet Németh G. Béla a vers első reflexív egységének tekint (a leíró-émlékező gyermekkori rész után). Itt ütközik a gyermeki, megadó tisztaság, s a felnőtt háládatlansága. S hogy ez Babits számára valóban lelkiismereti konfliktust jelentett, híven mutatják a változatok.

„Lásd, így élünk mi, mint a gyermek, gondtalan” – kezdte volna a második részt, ám a kiméletlenebb önmaga iránti szigor kedvéért már itt olvasható a „gondtalan” helyett a „balgatag” határozó. Majd az „eleresztve kezetek” után újabb dilemma: kiknek a kezét? A „felsőbb hatalmak”-at, mint közhelyeset, áthúzta, a hozzájuk a hűtlen felnőttet visszaűző „veszedelem zuzó vaskereké”-vel együtt.

²⁰ NÉMETH, *i. m.* 394.

²¹ RÁBA, *i. m.* 307.

Nem akart fölösleges pátoszt, bombasztot. S a „magasabb szellemeket” – amelynél végül a „felsőbb hatalmak” helyett megállapodott – sem akarta triviálissá tenni. Ezért áthúzta a rájuk vonatkozó sorokat – „mintha nem is volnátok és / nem lengenének látlan életünk körül” –, amelyeket alliterációval is díszített és kiemelt, s így túlon-túl romantikus képzetűekké váltak. Így közelítenek e sorok – mind meztelenebb klasszicitásukkal – a végső változathoz (hogy további javításokat, ámyalásokat most ne is vegyünk figyelembe).

Már Német G. Béla észrevette, hogy a mű második *letró* részében (Mert orv betegség . . .) „a ritmus, a mondattagolás egylélegzetűen görcsössé tömörül, egymásba gubancolódóan szakadozottá kuszálódik”. És hozzáteszi: a jelenet-keret csaknem veristán elképzeltető; a hangnem egészen a kétségbeesés artikulálatlanságáig feszül.²² Mindennek drámai létrejötte nyomon kísérhető a füzetben.

A szenvedések, rettegések felsorolásában – a végső változatban is – a legdrasztikusabb a nyakat fenyegető *kés*. Ez a fenyegetettség a mű negyedik részében válik a legiszonyúbbá, midőn a költő a szent mártíriumának *módját* részletezi, valóban verista eszközökkel, és saját eljövendő sorsára utalóan. (Hiszen a te szent gégedet is . . .) – Az ezt megelőző rész leírását a füzetben Babits négyszer kísérlete meg. Saját *jelen* vergődését mindegyik helyen tetézi a fenyegető jövő, a súlyos operáció, s ennek immár önálló életet élő „ál-trópusa”, vagyis vigasztalanul reális eszköze, a *kés*. Két áthúzott változat közvetlenül a nyakat fenyegető késsel indít:

S már az orvosok

Kése fenyeget. Rossz nyakam
fel kell – hogy lélekezhez jussak – vágni mely
hajdan mint ijedt őz nyaka
nyult ki szent gyertyáid közül. Segits, Balázs!

S a második:

kés fenyeget, rossz nyakam
felvágni melyet hajdan oly gyámoltalan
dugtam bölcs gyertyáid közé
mintha éreztem volna már . . . Segits, Balázs!

Majd egy rímes változat következik, amely a mű e részének drámaiságát *elégikus*sá tette volna. Itt még a kést is elrejtette, olyanformán, hogy az „Oh jaj, késsel kell vágni torkom!” felkiáltást áthúzta, és a végén három ponttal is csillapított kijelentéssé szelídítette: „fel kell vágni rossz gégemet . . .” – amely állítása persze így is fenyegető, tragikus, kimondatlanul a *kést* is feltételezi. Ám ez a tompítottabb változat jobban illett volna abba az elégikus formába, amit – mivel kerülni akarta a romantikus attitűdöt – megannyi szépsége ellenére, mégsem vállalhatott:

Mint ki magas hegyre mászik, fulva, lihegőn
lihegek, szükül a torkom, fogy a levegőm
Fel kell vágni rossz gégemet . . . Segits, szent Balázs,
adj reményt a fulladónak, légy vigasztalás.

Kis koromban, hús templomban, zord Balázs-napon
két gyertyát tettek keresztbe gyenge nyakamon
s úgy néztem föl a vén papra a két láng közül,
mint ijedt őz az erdőben két zöld ág közül.

Rába György *Babits-prózából Babits-vers* című tanulmányában (*Mint különös hírmondó*, Bp. 1983. 14–15.) igazolta, hogy e két rímes strófát a költő a *Dzsungel-idill*ben idézett dal sorának – „Árnyas erdőben szeretnék élni nyáron át!” – hazasóvárgó ritmusára hangszerezte. Ám közvetlenül e sorok alatt már ott a romantikus-elégikus kifejezőmód megsemmisítése abban a változatrészben, amelyben a *kés* szerepe minden eddiginél drasztikusabbá válik.

²² NÉMETH, i. m. 388.

örökös lihegésben. S már az orvosok
azt mondják, hogy lélekzetet
kaphassak, késsel kell nyakamba vágni mely
hajdan mint ijedt őz nyaka,
nyult ki szent gyertyáid közül. Segíts, Balázs!
hiszen neked is vágta kés

Hogy négy áthúzott, töredékes sorral ímígyen záruljon mindaz, ami a Balázsolásból 1937 tavaszán a Margitszigeten elkészült és a füzetbe bejegyeztetett:

örökös lihegésben. S már az orvosok
kése fenyeget, hogy szabad
lélekezethez jussak, föl kell vágni rossz
nyakam mely hajdan mint ijedt [. . .]

*

Basch Lóránt *A Balázsolás történetében*^{2 3} azt feltételezi, hogy Babits a Margitszigeten csupán elkezdte a mű füzetébe került változatainak az írását (a költő – mint említettük – május 8-tól június 3-ig lakott a Nagyszállóban), ám a megkezdett vázlatokat csak a nyáron folytatta volna, abban a zugligeti lakásban, ahol 1937. június 26-tól augusztus 21-ig lakott. Feltételezését egy, a változatok közé ékelte töredékkel (mondhatnók inkább: négysoros remekkel) igyekszik igazolni:

Milyen korán van este; már pedig
ezek a leghosszabb napok az évben.
De a leghosszabb nap is eltelik
s a legszebb fény is elmerül az éjben

Ez a négy sor *csillagászatilag* valóban június végére utalhat. Ám a laikus szemlélő számára a május végi, június eleji nappalok hosszúsága és a június végiek között nincs lényeges különbség. Ráadásul a *Balázsolás* füzetbeli részleteit úgyannyira körülfogják a margitszigeti versek, töredékek, hogy kizártnak tarthatjuk a feltételezést, miszerint a költő helyet hagyhatott volna a folytatásra. Sokkal inkább hihetjük, hogy lelkiállapota, kedélye a szigeti hetek alatt változó volt, s azt, hogy derűsebb árnyalatok megfigyelésével, rögzítésével igyekezett elűzni lelke – nagyon is realitásokból keletkezett – démonait. Mert a Balázsolást „előkészítő”, vallással kapcsolatos idézetek, komor töredékek között feltűnnek ilyenek is:

33000
rózsalevél
lelkét zárja magába . . .

(A sorokat nyilvánvalóan a szigeti rózsakert inspirálhatta.)
Majd alább:

Mint szürke lovacska a hámba,
bebújok a szürke ruhámba
(nő mondja . . .)^{2 4}

S az Összegyűjtött verseiben ugyanott szereplő két sor:

Fogarason egyedül
megtanultam görögül

^{2 3} BASCH: *A Balázsolás története*, in *i. m.* 939.

^{2 4} *ÖV.* 633. A zárójeles megjegyzés nélkül.

És említést érdemel Lascelles Abercrombie angol költő egy vidám hangulatú, s a költészet felsőbbrendűségét, mindenhatóságát hirdető költeményének fordítása már a *Balázsoldás* írása közben. Sőt, a *Balázsoldás* kézírataiba beékelődik a *Margitszigeti rímek*²⁵ első fogalmazványrészlete; mintegy dacként a fenyegető rémmel, derűs képekkel, ám korántsem felhőtlenül.

*

Itt még csak az első három versszak kész, egy kissé bizonytalanul, nyersen, s az utolsó szakasz. Ám az utóbbinak különös jelentősége van. A vers ugyanis csaknem sanzonkönnyűségű, ugyanakkor realiztikus és igen szellemesen poétikus pillanatkép sora Nagyszálló-életének. Még a rikoltozó páva említése is, első alkalommal (a második strófában) csaknem disszonanciamentes. Ám Babits már e változatban, némi helyet hagyva a továbbiaknak, biztosítja a vers lezárását, vagyis odairja a lap aljára az utolsó sorpárt, a végső szöveggel megegyezően:

Kopasz, csúnya férj csügg balkarján
a páva rikoltoz a park alján

Nyilván a poén (az ellépdelő szép kis angol lány s általában a luxusszálló pedáns rendje ellentételezése) kedvéért is, rút képpel és kellemetlen hangutánzással akarta befejezni a versét. De nem csak ezért. Hiszen a szép kis angol lány tulajdonképpeni ellentéte – „Lankadt husú dísznő, lomhán ráng. / Sóvár szeme ég, mint reklám-láng” – be se került a füzetbe. Csak az egy év múlva megjelenő, végső változathoz ismert. De a rút lezáráshoz már itt ragaszkodott. Így a kopasz, csúnya férj sorával összerímelteti a *rikoltozó páva* második versszakbeli sorát, csupán egyetlen szórendi változtatással. Hanghatással is biztosítani akarta mindenáron a nyugtalanító, sőt, zaklató befejezést. Hiszen a második füzetbeli változatban – akár a végső szövegben – az első hét versszakot csupán a kicsit fanyar humor, a „minden annyira klappol a Nagyszállóban” rímekkel is törtéző hangsúlyozása „menti meg” az idilltől. Márpedig e „derűs” versben sem akarthatta eltúlozni a derűt. Tudjuk, oka volt rá. S ezt jelzi az is, hogy e strófaéhoz – „Mint fellegek égen, filmen kép, / Tűnik a régi, jön új vendég” – még egy kétsoros szakaszt odairt:

Tűnik a régi, jön új vendég–
Eltűnök én is lassanként.

Majd ezt áthúzva, még szemléletesebbé tette mondandóját:

Igy tűnök el én is: itt még csak
lopva időzhetem egy-két nap.

Az „eltűnök” kétségtelenül halál-eufémia ebben az esetben. Így használta József Attila is, „Talán eltűnök hirtelen”, és így használja majd Babits a *Jónás imájában*: „mielőtt egy még vakabb és örök / Cethal szájában végkép eltűnök (...)”. Tény, hogy a halál-eufémia sorait, a korábban áthúzott, és előbb még meg is kérdőjelezett első és a második változatot a költő gondosan, *együttesen* is keresztülhúzta. Nyilvánvalóan nem akarta, hogy írmagja is maradjon a versben *közvetlenül* a halál gondolatának. Bizonytalán azért is, mert így a szállodai „filmképek” olyan tartományba vezettek volna, amelyek előkészítésére könnyed hangvételükkel alkalmatlanok lennének. Magyarán: tönkretették volna a verset. De áthúzta e sorokat bizonyára azért is, mert – legalábbis itt és most – nem akart önnön sorsára mutatón vészjósló lenni. Beérte a már korábban kigondolt és leírt nyugtalanító befejezéssel. Így nem tagadta le, csupán elrejtette, megnevezetlenné tette szorongását. És – ezáltal is – kis műremeket alkotott.

*

²⁵ ÖV. 639.

Nem hosszú immár a margitszigeti bejegyzések sora. A *Margitszigeti rímek* második változata után egy metrikai jelekkel ellátott, férfiasan érces csengésű sor következik; költői játékként is telitalálat; amint két daktilus és két trocheus egymásutánjával, meg a *harsan* és a *trombita* hangutánzásával imitálja a trombitászt, s ebben *Berzsenyi* nevének akusztikája is segít.

Harsan a Berzsenyi trombitája
- u u - u u - u u

Aztán egy gondolatörredék a csak 1937 telére megfogalmazott Könyvről-könyvre rovatbeli esszéhez, amelynek utólag *A jó halál* címet adta.²⁶ (Az azt követő, a várva várt, de csak 1937 szeptemberében megjelenő könyvére, *Az összes költeményekre*²⁷ írott négy sorosa esetleg utólagos bejegyzés, akár az avval azonos színű, sötétkék tintával írott töredéke – „átkelnek a patakon / ingó bambusz hida-
kon” –, amely az 1937. július 7-én kitört Japán–kínai háborúra utalhat.) Mindezt pedig egy jelentős gondolatörredéke követi, a csak 1938 karácsonyán megjelenő, s nem sokkal korábban írott esszéje a *Gondolatok az ólomgömb alatt*²⁸ befejezésének eszmeiségét előlegezendő. Am *így* csak a füzetben fogalmazott:

„Gyermekkoromban sokat elmélkedtem Magyarország sorsáról. Ez egy kicsit furcsán hangzik, nem is tudom, gúnyosan-e vagy nagyképűen; de szóról-szóra igaz. Szerelmes voltam; és első szerelmem neve: Magyarország. Ez valósággal érzei szerelem volt; gyönyörűséggel csüggttem imádottam vonalain, amelyek azóta érthetetlenül és alaktalanul összementek”

Majd néhány sornyi időszzerű gondolatörredék Széchenyi kapcsán, sorok Fogaras című esszéjéből,²⁹ s az Illyés Gyula *Oroszországa* ürügyén írott esszé, *A messzeség és az itthoni fű*³⁰ egy részletének átigazítása készülő, gyűjteményes tanulmánykötete, az *Írás és olvasás* számára. Meg egy hosszabb töredéke; amely magáért beszél:

Oly messze vagyok hogy már a szavam
ugy tetszik, nem is lehet érthető
s magam is néha úgy nézem magam
mint régvalót akit a temető
takart el, s már csak az emlékezet
tud róla, melyben élő és halott
egyformán jár s kél, s olykor azt hiszed,
a holt is él, és viszontláthatod,

ha visszamégy a régi helyre, hol
annyiszor láttad azelőtt! De én³¹

A szöveg itt megszakad. Apadhatott a versírókedv, végefelé lehetett már a költő a tavaszi pihenésnek, amint azt a *Margitszigeti rímek* idézett, áthúzott sorai is jelzik: „itt még csak / lopva időzhetem egy-két nap”. Újabb, szilánknyi töredékek kerültek így a füzetbe. Mint az a kétsoros, amely a Nagyszálló atmoszféráját csakúgy sejteti, mint a költő lélekállapotát.

²⁶ Legújabbban: BABITS, *Esszék, tanulmányok*. Szerk. jegyz. BELIA György. Bp. 1978. 2. köt. 561. és jegyzet: 731.

²⁷ *ÖV.* 648. A könyv szeptemberi megjelenéséről: BASCH, *A halál pitvarában*, in *i. m.* 99.

²⁸ Pesti Napló, 1938. dec. 25., valamint: BABITS, *Keresztül-kasul az életemen*. Bp. 1939. 171–183. Szövege hiányosan újra: BABITS, *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 595–599.

²⁹ Pesti Napló, 1937. dec. 25., valamint: *Keresztül-kasul az életemen*. i. m. 31–45. Hiányos szövege: *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 555–560.

³⁰ BABITS, *Írás és olvasás*, Bp. 1938. 344–345. Hiányos szövege: *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 80–81.

³¹ *ÖV.* 633.

Nagy ajtók nyílnak és csukódnak
Zajtalanul, sötétben.

Török Sophie alá is írta, nem első füzetbeli utalásaként a helyre és időre: „1937. Margitsziget”. S még ott írhatta ezt a négy sorát is:

Beteg vagyok, éves beteg;
nem csoda hogy elcsüggedek
a világtól elzárkózom
Levegőmben nincsen ózon³²

Mint ahogy margitszigeti élmény – alkalmi tűzijáték – lehetett az alapja az ezt követő töredéknek is:

... tűzijáték,
kivilágított hajó –³³

És a ceruzavonásokból, a töredékeket elválasztó csillagjelek egymásutánjából ítélve, margitszigetinek kell tudjuk, bizonyítással utolsó ottani bejegyzései gyanánt, két egysorosát, amelyek közül az első – „Tudjuk, mi van túl az ibolyán” – aligha természettudományos érdekű, inkább a *láthatatlan* dolgok, titkok tudására utal. Végül a legutolsó – „Szép somogyi som-furkóval” –, amelyről nem tudhatjuk, mi hívta elő. Az alliteráció verskezdeményre utalhat, de lehet, hogy csak indulatlevezetésként írta le. Mert a „furkóval” jelentése nem hágy sok lehetőséget – így, folytatás híján sem – a sokértelműségre. A szó írásképe pedig nagyon is azt sejteti, hogy ütni akarhatott vele.

*

Babits összegyűjtött verseinek 1977-es kiadásában a *Jónás könyve* keletkezési idejeként két évszámot jelölt meg Belia György: 1937–1938.³⁴ Az utóbbi volt csak közismert addig. Holott Babits 1939. március 4-én ezt nyilatkozta Ascher Oszkár Jónás-szavai kapcsán *Az Est* tudósítójának: „Ezt a verset egy nagy betegségben, egy életveszélyes műtét előtt állva kezdtem és terveztem. Hosszú hónapokon át, félönkvületben kísértett a szerencsétlen próféta alakja, aki a cethal gyomrában lelte időleges koporsóját.”³⁵ Majd utóbb: „(. . .) már több mint egy éve, hogy írni kezdtem (. . .)”³⁶ – több mint egy éve tehát, és a műtét előtt. Ez – az 1938. február 10-én elvégzett műtétet tekintve (amelyre a felkészülés február 4-én kezdődött meg)³⁷ – csak 1937 végét, esetleg 1938 januárját engedti feltételezni. Mindenesetre a költő füzetét 1937. május végétől–június elejétől pihentette (újra mondjuk: diárium jellegére leginkább az vall, hogy *válságos* időszakokban jegyzett bele mindenekelőtt), és Jónás próféta sorsával önmagát hosszú hónapokon át gyötörvén, az év vége felé, esetleg 1938 elején vehette újra elő, hogy a mű kezdetét bejegyezze.

A kézirat a sűrű áthúzásokkal, javításokkal, a zseni elbeszélőművészetét – in statu nascendi – újra érzékelteti. Nevezetesen azt, hogy itt-ott túlbeszélt, vagy éppen szándékkal túl naivnak beállított részletek (főként a kormányos szavai), mint alakultak át azzá a halhatatlan szöveggé, amelynek első negyven sorából – a javítások során – harmincnegyzet a véglegesnek ismert formában tárulkozik fei a füzetlapokon.

³² ÖV. 634.

³³ Basch alapján jeleztük, hogy a költő 1937. június 26-tól augusztus 21-ig a zugligetben lakott. Nem hihető, hogy egy nappal hazatértük előtt bementek volna a városba, a Szent István-napi tűzijátékra.

³⁴ ÖV. 512.

³⁵ Az *Est*, 1939. március 4. 9., valamint: BABITS, *Önéletrajzok és interjúk*, vál. jegyz.: GÁL István és TÉGLÁS János, Bp. 1980. 202.

³⁶ Az *Est*, uo., valamint BABITS, *Önéletrajzok* . . . 203.

³⁷ *Beszélgetőfüzetei*, 1. köt. Belia bevezetése, 11–12.

Az első tizennyolc sor igen kevés javítást igényelt, itt ugyanis Babits igen erősen kötődik Károlyi Gáspár Bibliájához, kisebbrészt Batizi András művéhez, a *Jónás próféta históriájához*. Később azonban a kormányos szavaival igencsak küszködött, hiszen itt *jelenetезnie*, csaknem dramatizálnia kellett.

Korábban feltételeztük, hogy a *végleges* szöveg e sorai (a kormányos és a próféta párbeszéde) – „Mely város vall polgárának, бүdös? / . . . S ő monda néki: Zsidó vagyok én . . . / Hé, emberek! Fogjátok és vigyétek / ezt a zsidót!” – a költő korának antiszemitizmussal telített nyersségét tükrözheti.³⁸ Így tartjuk ma is, akkor is, ha immár tudjuk, hogy a költő nem változtatta meg – korábbi elképzelésünkkel ellentétben – a biblia „héber vagyok” kijelentését „zsidó vagyok”-ra, mert az előbbi csak a modern, átdolgozott Károlyi-bibliákban szerepel, Babits pedig, – ez *Jónás könyve*-beli parafrázisaiból egyértelmű – régebbi kiadást használt. Ám a füzetbeli változatokból kiderül, hogy a kormányos – ötször ártírt – Jónásra szórt szitkaiban Babits a 'bүdös' szóhoz mint Jónást minősítőhöz következetesen ragaszkodott. Ez pedig, az idézett végső szövegösszefüggésben – külön is igazolja Ungvári Tamásnak a hajósokról mondott szavait „Nem az Urat féltő, bajbajutott jámborok ők Babitsnál, hanem a »kezdődő barbárság lármájával« csaholó tömeg, ahogy »A tömeg és a nemzet« című, ez időből származó cikkében írta.”³⁹ Mindez pedig a füzetbeli Jónás-kéziratrészetnek olyan tanulsága, amely következményeiben tovább él Babits nagy műtéte után, és nem is csak *Jónás könyve* folytatásában.

*

Babits a Park-szanatóriumba is (ahol – mint tudjuk – 1938. február 10-én operálták, s amelyet csak április 7-én hagyhatott el)⁴⁰ magával vitte, vagy bekérte versírőfüzetét. Van ugyanis benne egy töredéke, amit *csak* a sanatóriumban írtatott:

Vala nékem is lakásom,
összkomfortos, ötszobás . . .

Ez csakis arra a második Attila utcai lakásra vonatkozhat, amelyet annyira szeretett, s amelyet csak 1940 májusában lesz kénytelen feladni.⁴¹ A beszélgetőfüzetekben azonban több sanatóriumi bejegyzése tanúsítja, hogy mennyire hiányzott neki otthona.⁴² A töredék, mely az iránta való nosztalgiairól tanúskodik, egyben bizonyítja, hogy Babits a sanatóriumban írta a Nyugat 1938. júniusi számában közreadott, műtét utáni első versét, az *Eucharistiát*. S ez messze nem pusztán filológiai adat.

Földi Mihálynak március 24-én még ezt írta beszélgetőfüzetébe: „Csak korrigálok. Hiszen olyan fájdalmaim voltak, hogy gondolkodni se tudtam. És heteken át fulladoztam.”⁴³ És mégis. Fölsebzett gégével is, légszomjjal küszködve is, nem hagyta nyugodni az *Eucharistia* gondolata. Politikai oka volt rá.

Az Anschluss után vagyunk; páni félelem az értelmiség legjobbjai körében náci-Németország „szomszédságától”. Az Anschluss kérdése a beszélgetőfüzetekben is többszörösen visszatérő téma. S már fenyegető jelei mutatkoznak a várható „faji” üldözéseknek.

Babits 1938. március 17-én, vagyis négy nappal az Anschluss után ezt írja beszélgetőfüzetébe; éppen Ausztria megszállásával kapcsolatos, éles Hitler- és náciellenes megnyilatkozások közepette: „A

³⁸ MELCZER Tibor, *Egy költői magatartás kettőssége Babits Jónás könyvében*, ItK 1972. 307–332. A hivatkozott rész: 318–319., valamint uő, *Babits Mihály: Jónás könyve*. (Borsos Miklós albumához.) 1978. 735–741. A hivatkozott rész: 736. Mindkét dolgozatomban – helytelenül – a Brit és Külföldi Biblia-Társulat által kiadott, átdolgozott szövegű Károlyi-bibliából vettem az idézeteket. L. alább.

³⁹ UNGVÁRI Tamás, *A Jónás könyvéről*. in BABITS, *Jónás könyve*, Bp. 1961. 66..

⁴⁰ *Beszélgetőfüzetei*. i. köt. Belia bevezetése, 12.

⁴¹ SÁRKÖZI György, *Hol élt Babits Mihály?* in Babits emlékkönyv, 217–224. E lakásról: 223.

⁴² *Így: Beszélgetőfüzetei*, 1. köt. 546, 567.

⁴³ *Beszélgetőfüzetei*, 1. köt. 576.

Szentlélek nem árja, nem tartozik emberi fajhoz.⁴⁴ Az *Eucharistiában* pedig Krisztusról ez olvasható: „A gyenge bárány nem totem. // A megváltó nem törzsvezér.”⁴⁵ S ha ehhez hozzávesszük, hogy a beszélgetőfüzetek idézett helyén Babits még ezt a (paptól hallott!) hírt is feljegyezte, miszerint az osztrák katolikusok az Anschluss után azt emlegették, hogy „Unser Christus ist Hitler”, úgy a további értelmezéstől eltekinthetünk.

Magáról az 1938. május 25. és 29. között Budapesten megrendezendő Eucharistikus Kongresszusról Babits már jó előre ugyanilyen értelemben ír a beszélgetőfüzetekben. Első megjegyzése, március 20-án, vagyis egy héttel az Anschluss után még viszonylag enyhe. – „Buta német” – jegyzi meg Horthynéről, mivel „ajharisziának” ejti az eucharistiát. Azután, március 26. és 28. között egy aggódó kérdés: „Most az osztrákok se jöhetnek az eucharistikus kongresszusra?” Majd március 29–30-án, hogy az eucharistikus érem viselése került szóba, ezt írja: „Én is fogom viselni Antihitlerista tüntetésből.”⁴⁶

Erről szól költeménye, az Eucharistia is. Amelynek költői forrásai ott vannak a Babits fordította *Amor Sanctus* versei között. (Aquinói szent Tamás *Úrnapi éneke, Himnusza az oltáriszentségről, és Éneke Krisztus testéről* – hogy csak a legközelebbi irodalmi rokonságot említsük.) A „szent szeretet” a Babits-vers utolsó előtti szakaszában szó szerint említetik. Babitsnak azonban két és fél évvel a nürnbergi fajvédő törvények, és két-három héttel az Anschluss után, s egy-két héttel, vagy talán csak napokkal az első „zsidótörvény” parlamenti előterjesztése (április 8.) előtt – nem tagadva, sőt, alá-húzza indítékai közül katolicizmusát – merőben más versével a fő mondanivalója.

Már az első fogalmazványban ott van a költő perbeszálása a náci fajmítoszzal, Krisztus nevében:

(. . .) – de a mi
királyunk, Krisztus, nem halott!
A mi királyunk eleven!
Nem púsztá hús! nem púsztá vér! (. . .)
Testéből szellemet szívunk
véréből szellemet iszunk

Majd a második fogalmazványban már egészen pontosan határozza meg azt, aminek ellene mond:

Testéből szellemet szívunk
véréből szellemet iszunk

s ez a szeretet szelleme
mely a világot fogja át
annak nevével aki úgy
alázza hozzánk Ur-magát

különbség nélkül s nem tekint
se fajt, se vért, se nemzetet
örök igazság s szeretet
szelleme melynek aki nem
részese, annak bor, kenyér,
semmitsem ér, se test, se vér

Különös jelentőségűek az idézetnek ezek – az esszenciájukat a végső szövegben is megőrző, ám így csak ehelyütt megfogalmazott – gondolatai. Babits – aki a Pesti Napló május 15-i számában (két héttel az első „zsidótörvény” hatálybalépése előtt!) – említett cikkében, *A tömeg és a nemzetben emelte fel szavát a diszkrimináció ellen* – e nagy publicisztikájában ismétli meg az itt versben mondot-

⁴⁴ *Beszélgetőfüzetek*, 1. köt. 487.

⁴⁵ A totem a füzetbeli fogalmazványban és a végső változatban is Babits kiemelése.

⁴⁶ *Beszélgetőfüzetek*, 1. köt. 536., 630., 638.

takat: a liberalizmust – amelynek magyar változata szerinte a Szent István-i műből táplálkozó magyar jogéretet folyománya –, szavai szerint „A legtisztább keresztényi érzés sugallta: az emberszeretet s az emberi lélek szabadságának tisztelete.”

„Vajon ez is csak koráramlat lett volna, amellyel egyszerűen szembe lehet állítani, mint egyenrangú koráramlatot, napjaink *alacsony fajgyűlöletét*? Nem, ez (. . .) *Krisztus elveinek logikus alkalmazása*. »Aki előtt nincs pogány, nincs zsidó«, aki az embereket *nem fajta szerint*, hanem egyenként kívánta ítélni, aki testvérenek szánt mindnyájunkat, s szabadnak az emberi lelket e világ hatalmasaival szemben!”⁴⁷

Kitüntetett jelentőségű az *Eucharistia* füzetbeli fogalmazványaiban és végső szövegében egyaránt Krisztus szembeállítása a törzsi, nemzeti vallásokkal, istenkirályokkal is. *A tömeg és a nemzet*ben is visszhangzik ez: „Megyünk-e tovább a keresztény elvek útján, ahogy mentünk már majd ezer éven át, vagy visszatérünk érzésben a törzsi pogányságba?”⁴⁸ Ám a vallás törzsi-nemzeti szintjét meghaladó, minden teremtményre kiterjedő isteni szeretet mind a bibliai, mind a babitsi *Jónás könyvének* is egyik központi gondolata. Babits pedig ennek az eszmének a jelentőségét magyarázza már 1933-ban, *Bergson vallása* című tanulmányában.⁴⁹ Ami számunkra mindebből a legtanulságosabb, az, hogy a versírőfüzetben levő *Eucharistia*-változatok újfent megerősítik: mind e műnek, mind *A tömeg és a nemzet*nek, mind pedig *Jónás könyvének* humanizmusa egyazon *keresztény-liberalizmus* szülötte, amely Babits legmélyebből fakadó, tántoríthatatlan meggyőződése volt és maradt. S hogy e meggyőződése milyen mély magyarságtudattal, patriotizmussal párosult, azt híven mutatja az *Eucharistia* – fogalmazványként a füzetben is olvasható – végső változatának befejezése csakúgy, mint *A tömeg és a nemzet* zárógondolata:

Áradj belénk hát, óh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköti,

hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá, s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.

(*Eucharistia*)

„(. . .) Az én szolgálatom: megőrizni népem legtisztább erkölcsi hagyományait, nem engedni, hogy az igazság szelleme elavuljon. A kezdődő barbárság lármája közt ébren tartani a lelkiismeret sajnó nyugtalanságát. Megóvni egy jobb idő számára az emberiség megvetett eszméit, a szellem és szabadság tiszteletét. Ezek a nemzet igazi szentségei. Ha őket az áradat prédájával engedjük, micsoda anyagi előny vizsgálhat? Akkor többé talán nem is nemzet a nemzet. (Csak tömeg vagy állam.) S minden bizonyossal nem magyar!” (*A tömeg és a nemzet*)⁵⁰

Ami még mindehhez hozzáteendő: az *Eucharistia*, Babits első műtét utáni verse, legkésőbb néhány nappal az *Eucharistia* Kongresszus nagyszabású ünnepségeinek berekesztése (május 29), és a szégyenletesen ugyanazon a napon hatályba léptetett első „zsidótörvény” kormányzói megerősítése után, a *Nyugat* júniusi számában jelent meg, az első lapon, „protestálo hit és küldetéses vétő” gyanánt, a ’ránk uszuló új ordas eszmék’ ellenében.

*

⁴⁷ *A tömeg és a nemzet*, Pesti Napló, 1938. május 15. 3–4., valamint *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 568–573. A hivatkozott rész, 571–572. A kiemelések mind a versidézetben, mind a cikk idézett részében tölünk.

⁴⁸ *A tömeg és a nemzet*, in *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 572.

⁴⁹ BABITS, *Bergson vallása*, *Nyugat*, 1933. I. 360–364, 417–422. Címét az *Ezüstkor* kötetben kapta. Legújabbban: *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 392–404. A kérdéssről: MELCZER, ItK 327–328.

⁵⁰ *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 572–573.

Még a szanatóriumban, de már az *Eucharistia* után került a füzetbe a *Lelkem kiszikkadt mezején* kezdetű versének⁵¹ első változata. Utóbb még három variáns készült. Közülük csak az első, befejezetlen és az utolsó, az *Összegyűjtött versekből* ismert változatot nem húzta át. A variánsok azt mutatják, hogy a költő gondolt a számára olyannyira beborult élet jobbíthatására. Az egész vers a szeretett asszonynak szól, s tőle várna segítséget a harmadik változat tanúsága szerint; sőt, még ő vigasztalná hitvesét:

Fukar, szigorú élet ez!
De jer, ne csüggedj, add kezed!
Keressük együtt e mezőn
a nyarat, amely elveszett!

És bár úgyannyira szeretett volna ehhez az azilumhoz ragaszkodni, hogy még újrafogalmazásával is kísérletezett, a végső változatban csak pontok, szaggatott vonalak jelzik talán a töredékességet vagy talán e kipontozást megelőző, immár utolsó strofa folytathatatlanságát.

Tünődöm olykor, édesem,
Jobb lesz-e, ha már nem leszek?
Lesz-e nyaradnak ősze még
vidámabb, és virága szebb?
. . . . .

A végső változatot, sőt valószínűleg az azt megelőző kettőt is, már április 7-e után írhatta, miután a Park-szanatóriumból hazaérkezett. Hiszen a vers első változata alatt olvasható a *Vala nékem is lakásom* . . . kezdetű töredék. Csak a Jónás-kezdemény utáni és ezt a töredéket megelőző írások keletkeztek bizonyosan a szanatóriumban. S a második változattól kezdve az íráskép is nyugodttá, kiegyensúlyozottá válik, feltehetően az annyira áhított otthoni környezet hatására.

Ugyancsak a lábadozás időszakában írta a füzetbe azt a *Hadakozom a világgal* . . . kezdetű versét,⁵² amely egyidős *A tömeg és a nemzettel* (1938. április második fele–május első fele),⁵³ és amely annak keletkezési körülményeiről méltó pátozzsal és lírai hitellel számol be.

Hadakozom a világgal s idővel
Óriásoknak szegülök ellene
Jégverésben állok meztelen
Malmok acél zugását hallom
s remegő ujjaim közt görcsös tollam
szalmaszálam, egyetlen fegyverem

Magyarságom naiv gőgje fogytán
De magyarság eredendő veszélyi
fejem körül feketén tornyosodván,
szavaim súllyal és kinnal teremnek,
mint bölcsek szemén a nehéz könnyek,
vagy sűrű mézga a beteg fa odván.

A toll mint megannyi kortársának – a *Hal-esetről*, a *Mámor a polcok között* soraiban Radnótiról, s esztendő múltán éppen *Jónás könyvéről* és *Imájáról* elmélkedő Bálint Györgynek, az eclogák sorát ek-

⁵¹ ÖV. 645. A vers alatt levő évszám – 1937 – Török Sophie-nak a kézira írt, de önmaga által meg is kérdőjelezett, 1937 júniusát jelző, téves keltezésén alapul.

⁵² ÖV. 643–644.

⁵³ A dátum a beszélgetőfüzetekből körvonalazódik. A zsidótörvénnyel kapcsolatos bejegyzései: I. 683–685., 687., 689–690.

kor indító Radnótinak, és másoknak – néki is utolsó fegyvere maradt. E sora pedig – „szavaim súllyal és kínnal teremnek” – szó szerint *is* értendő. Mint *A tömeg és a nemzet*ben írva áll: „(. . .) még betegesen s nagy fájdalmak között – majd két hete rovgatom már ezt az írást, szinte soronként, ahelyett, hogy egy aktuális politikai nyilatkozat egyszerű aláírásával könnyíttem volna a lelkiismeretemen.”⁵⁴ Majd mintha csak a vers idézett sorát hangsúlyozná a versirőfűzet prózai bejegyzése: „Már nem fáj ma Kifakadt.” (Nyilvánvalóan a sebe.) S e fizikai és lelkiállapot hívta életre újabb töredékeit.

Mit rágod magad, mit igyekszel?
Ha még csak egyszer; még csak egyszer
egészséges és ifju volnék,
minden levélre válaszolnék
barátságban lennék az egész világgal

Ezt még a szanatóriumban írta. Meg a következő kettőt is bizonyára ugyanott, közvetlenül a *Vala nékem is lakásom* . . . kezdetű alá. Közülük az első, játszói darabot – „tudósok, / zsidó sok” – remélhetőleg senki nem fogja az *Eucharistia* s *A tömeg és a nemzet* írójától antiszemizmusról tekinteni. A második pedig – „mint veszett / vágatásba lóduló / szellőkönnyű lábu ló” – kitörni akarását sejteti.

Majd a már otthon írottak:

Elefántok ijedelme

*

Jönnek a rémségek

...

Itt senki

senki, senki

senki, senki, senki

nem kívánja

...

Mondd nékik,

Ne felejtsek el,

hogy tele az élet

gyönyörűséggel⁵⁵

*

Romok . . .

Szőke nap és szőke homok . . .

*

Óh Uram sok mindent megpróbáltam

idegen országokat bejártam

...

főispánok hajlongtak előttem –

*

Emlékszem száraz, nikotintól mindig

sárga kezére.

*

⁵⁴ *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 572., A nyilatkozatról l. *Beszélgetőfüzetei*, 1. köt. 683–685., 687.

⁵⁵ *ÖV.* 634.

Majd a politikai tartalmúak; közülük az első a legszebb Babits-töredékek egyike:

Messze van innen az óceán,
messze van az északi tenger,
messze vannak a friss szelek
(messze van a Szabadság)

S két másik, amelyek közül az első a készülő „faji” törvényre utal bizonynal (vagyis 1938. május 29-nél korábbi); a második pedig – nyilván evvel összefüggésben, olyan felkiáltás a zsarnokság ellen, amelyhez fogható az első világháború idején, a *Háborús anthológiák*ban hallatott.

Szólnak róla, de még egyelőre
nem emelkedett törvényerőre

*

Vesszenek az Eduárdok!⁵⁶

Majd a lírai hangszerelésűek:

Képet kívánok esztelent
és fesztelent és meztelent

*

Vérmező hollói
mondják: Kár, kár, kár.
Mért írod ezt versbe?
Sok vers irta már:
Kár, kár . . .
Szíved nyugtalan volt
életed bohó
Rosszkor voltál félénk
és rosszkor mohó
Óh, óh . . .⁵⁷

*

Azt hiszem,
meghalok,
jönnek értem
angyalok

*

Vörösréz az ablakban
sárgaréz a falakon

(az esti nap)⁵⁸

⁵⁶ Mindhárom töredék: *ÖV.* 635. A „Szólnak róla” kezdetű töredék ott hibásan: „Szólnék róla”. A három idézett töredék datálása a füzet 29. foliójának verzóján – „939 tavasz” – Török Sophie bizonynal téves bejegyzése.

⁵⁷ *ÖV.* 635.

⁵⁸ *ÖV.* 635.

Már a töredékek között ott van a *Miért hazudsz, te fáradt, öreg arc?* kezdetű költeményének első két sora, utóbb két motívuma: „... folytassuk munkánkat az / aeroplánok árnyai alatt”; „győzhetetlen, de sohse győztesen”. A vershez pedig hatszor fogott hozzá, s áthúzatlanul alig hagyott valamit. Az utolsó füzetbeli változatot is keresztülhúzta. Ám a sokszori próbálkozás mutatja: nagyon akarta, hogy e művét tető alá hozza. Hiszen ez már a testi-lelki gyógyulásról ad hírt.

Miért hazudsz, te fáradt, öreg arc?
Én nem vagyok még fáradt és öreg.
Fölszántott mezőn legtermőbb a rög
s vihar is mennyi verte, mit akarsz?

Hány tűnt év, mint elrontott régi rajz,
hever a sár közt és szélben pörög.
Mit bánom! Amíg vásznom egy fikarc
maradt még, mindig újat bővölök . . .

Sokat rontottam, s most förtelmesen
elborult, és vacogva ültök az
aeroplánok árnyai alatt.
De én csak pingálok türelmesen
győzhetetlen, bár sohse győztesen,
míg a szél el nem kapja rajzomat.⁵⁹

S mintha ehhez kapcsolódnának a füzetbe írt utolsó töredékei. Élet és halál ellentétéből az élet látszik itt is diadalmaskodni, ha az elmúlás árnya, sőt, a közvetlen életveszély fenyegetése jelen is van ezeken a lapokon.

Ha szeretnél, akkor szeretnél

*

Voltál étkem és borom
Szeretóm és doktorom
Kisasszonyom, asszonyom
puha meleg bársonyom
aranyom

*

Futsz.
Szinészkedni tulságosan
tudsz.

*

Tudod, mi áll előttem?
A fulladás.⁶⁰

*

⁵⁹ *ÖV.* 650. Az ottani szöveg néhány helyütt kissé eltér a kéziratától. A második versszak utolsó sorában szereplő „váltig” szót Babits csak alternatívaként írta a „mindig” alá. Szövegközlésünkben megtartottuk az eredeti „mindig”-et.

⁶⁰ Az utóbbi három töredék: *ÖV.* 636.

Már alkonyúl az életem . . .
Kellene még egy szerelem!⁶¹

Ezeket a végső töredékeket Babits 1939 elején írta, *A magyar jellemről* című nagy nemzetkarakterológiai tanulmányának fogalmazványrészletei övezik.⁶² Ez az írás – megannyi kétség és gyötrődése ellenére – szerzőjének hitét sugározza a nemzet fennmaradásában, legjobb, legigazabb tulajdonságai megőrzésében. Babits Mihály három esztendőit átfogó verses „diáriumának” ez a berekesztése lehet jelképes is.

Tibor Melczer

LE CAHIER „SCOLAIRE” DE MIHÁLY BABITS

Mihály Babits a noté dans un cahier destiné pour des buts scolaires un bon nombre de ses poèmes, fragments de poèmes, aphorismes, fragments d'étude. Les notes du cahier, en ce qui concerne surtout les poèmes, fragments de poèmes, font l'impression d'un journal ("diarium"). Il a écrit le plus souvent ses notes à l'occasion des crises de sa vie privée et des crises politiques. Le premier groupe dans le cahier, et le plus considérable, se constitue de poèmes, détails de poèmes et fragments qui ont pris naissance à partir de la diagnostisation de sa lourde maladie, du cancer de larynx, du printemps de 1937 jusqu'à l'opération survenue au mois de février de 1938. De parmi ses ouvrages les plus considérables de cette période, c'est ce cahier qui contient maintes variantes-détails de son grand poème, intitulé *Balázsolás* dans lequel, menacé par sa maladie et l'opération, il implore Saint Blaise, de même que les variantes des 40 premiers vers de l'ouvrage principal de sa vie, le *Livre de Jonas*. La seconde partie du cahier conserve des ouvrages importants et des notes de sa période d'après l'opération et de sa convalescence transitoire. Ainsi, p. ex. son poème chrétien-humaniste, intitulé *Eucharistia*, écrit en 1938, à l'occasion du congrès eucharistique organisé à Budapest, poème ayant une tendance anti-hitlérienne et attaquant les premières lois "raciales" antisémites de Hongrie. En outre, plusieurs détails de sa grande étude, *Sur le caractère hongrois*, écrit également avec une intention anti-nazi. Les notes du cahier présentent les plus hauts sommets de la carrière de Mihály Babits, maints grands produits de son oeuvre pour ainsi dire „in statu nascendi”, et par là, elles constituent une source inévitable de cette grande période poétique et de la biographie de l'écrivain.

⁶¹ÖV. 632.

⁶²Megjelent a SZEKFÚ Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* c. tanulmánykötetben, Bp. 1939. Újabbán: *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 628–665. Csorbítatlan modern kiadása a Gondolkodó magyarak-sorozatban. Bev., jegyz.: SZIGETHY Gábor. Bp. 1981.